

KS. ZBIGNIEW WIT

Lublin

ŚWIĘCI WSPOMOŻYCIELE CHORYCH WEDŁUG POTRYDENCKICH RYTUAŁÓW POLSKICH*

Księgi liturgiczne są kopalnią dawnych i nowych tradycji religijnych. Pozwalają one prześledzić zmiany zachodzące w zapotrzebowaniu na różne formy pobożności, w tym także dotyczącej ludzi chorych. Człowiek dotknięty cierpieniem szukał pomocy medycznej, ale często był jej pozbawiony. Liturgia podsuwała ludziom chorym odwoływanie się do wstawiennictwa Świętych lub stosowania różnych sakramentaliów poświęconych w dni ich obchodów. Niektórzy Święci byli powszechnie uznawani jako szczególnie wspomóżyciele w określonych dolegliwościach. Ukształtowała się więc forma liturgicznej troski o człowieka chorego, a wiele z form tej pobożności otrzymało oficjalną aprobatę i znalazło stałe miejsce w rytuałach polskich. Liturgia proponowała chorym i umierającym szereg religijnych czynności liturgicznych, formuł modlitw czy protekcji patronów w różnych trudnych sytuacjach życiowych. W niniejszym opracowaniu zajmiemy się nie tylko tymi Świętymi, którzy w polskich rytuałach potrydenckich wyraźnie zaznaczeni zostali jako wspomóżyciele w różnych dolegliwościach, względnie w dzień obchodu ich święta poświęcano dla chorych specjalne sakramentalia, wzywając wstawiennictwa danego Świętego.

1. Na pierwszym miejscu trzeba tu wymienić św. Jana Ewangelistę, gdyż wszystkie rytuały polskie przepisują w dzień jego obchodu odpowiedni ryt poświęcenia wina. Wprawdzie w samym jej tytule brak wyraźnego odniesienia tej benedykcji do chorych, ale powszechne zastosowanie poświęconego wina mówi o jego profilaktycznym przeznaczeniu. Sakramentale określone jest jako: „W Święto św. Jana Ewangelisty. Świecenie wina. – Festo Sancti Joannis Evange-

* Badania zrealizowano w ramach projektu nr 1-0428-91-01, finansowanego w latach 1991-1994 przez KBN.

listae. Benedictio vini¹ lub rozszerzone o nazwę „vini, vel alterius potus”². Niektóre rytuały zmieniają łącznik „vel” na „et”³. Ryt był powszechnie znany i stosowany w tradycji ludowej jako lekarstwo na ból gardła i zębów⁴. Nie wiadomo jednak, co oznacza termin „potus”, gdyż nie udało się ustalić o jaki napój chodziło⁵. Obok tytułu „Benedictio vini in Festo S. Joannis Evangelistae”⁶ niektóre rytuały dodają określenie „Apostoli” przed „Evangelistae”⁷.

Edycja piotrkowska rytuału podaje, że obrzęd rozpoczynał się po Mszy św., a przed ostatnią Ewangelią. Kapłan pozostawał w szatach mszalnych i poświęcał wiernym wino, a sporadycznie także inny napój⁸. Sam obrzęd przedstawiał się następująco: kapłan odmawiał werset „Adiutorium nostrum”, potem „Dominus vobiscum” oraz „Initium sancti Evangelii secundum Joannem”, a po odpowiedzi ludu kontynuował prolog Ewangelii św. Jana (1, 1-14), na którą wierni odpowiadali „Deo gratias”, a następnie dopiero dodawał orację:

Per istos sermones sancti Evangelii, et per merita Sancti Joannis Apostoli et Evangelistae, benedicere, conse+crare digneris, Domine Deus, dextera tua, hunc calicem vini, et cujuslibet potus: et praesta ut omnes in te credentes, et te calicem isto bibentes, benedicantur et et protegantur. Et sicut Beatus Joannes de calice bibens venenum, illaesus omnino permansit; ita isti hodie in amore tuo, et Beati Joannis, de calice isto bibentes meritis ipsius ab omni aegritudine veneni, et noxiis quibusvis absolvantur, et corpore ac anima se offerentes, ab omni culpa liberentur. Per Christum.

Po odpowiedzi ludu „Amen” kontynuował:

Bene+dic Domine, hanc creaturam potus, ut sit remedium salutare omnibus sumentibus: et praesta, per invocationem sancti nominis tui ut quicumque ex eo gustaverint, tam animae, quam corporis sanitatem, te donante percipiant. Per Christum.

¹ Por. *Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae caeremoniarum. Ex Decreto Synodi Prouinc. Petricovien uniformem Ecclesiarum Regni Polon. usum recens editum*. Cracoviae, Officina Andreae Petricovii. S.R. M. Typogr. A. D. MDCXXXI (1631) s. 5. Dla uproszczenia podaje się skrócony opis bibliograficzny następujących rytuałów, ograniczony jedynie do miejsca i roku wydania lub podania jego specyficznej przynależności: *Rituale Romano-Capucinatorum* 1772 s. 140; Warszawa 1906 s. 232; Kraków 1892 s. 437; Wilno 1903 s. 250.

² Por. Połock 1802 s. 84; natomiast Rytuał Kraków 1715 s. 78 zmienia tutaj słowo „alterius” na „alius”

³ Por. Wilno 1656 s. 78; Kraków 1666 s. 78; Kalisz 1752 s. 98; Lublin 1777 s. 95.

⁴ Por. T. Chodzidło. *Kościół i kultura ludowa. W: Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*. T. 3. Lublin 1969 s. 153.

⁵ *Jan św. (święcenia wina)*. W: *Encyklopedia Kościelna*. T. 1–33. Pod red. M. Nowodworskiego i in. Warszawa–Płock–Wrocław 1873-1933 (dalej: EKOść) – t. 7 s. 435.

⁶ Por. Warmia 1873 s. 265, Katowice 1927 s. 738.

⁷ Por. Katowice 1927 s. 738.

⁸ „In Festo S. Joannis Evangelistae, post Missam maiorem, ante Euang. In principio, quod tunc omittitur per sacerdotem celebrantem, retentis omnibus paramentis, vinum a populo oblatum, necnon alius potus in memoriam et honorem S. Joannis, qui venenum innocue sumpsit, benedicitur hoc modo” (*Rituale* 1631 s. 5)

Po czym wierni odpowiadali „Amen”, a kapłan kończył obrzęd błogosławieństwem:

Et benedictio Dei omnipotentis Patris, + et Filii, + et Spiritus Sancti, descendat super hanc creaturam vini, et cuiuslibet potus, et maneat semper.

Teraz kapłan kropił napoje wodą święconą⁹.

Jeśli kapłan poświęcał napoje poza Mszą św., czynił to przy ołtarzu, ubrany w komżę i stulę zgodnie z wyżej podanym rytym, z tym że prolog Ewangelii św. Jana mógł zastąpić perykopą opisu cudu w Kanie Galilejskiej (J 2, 1-11)¹⁰.

Własne modlitwy tego obrzędu podaje rytuał wydany w r. 1771 we Lwowie. Rozpoczyna go werset „Adiutorium nostrum” i Ps. 22 „Deus regit me”, po nim „Kyrie eleison” i „Pater noster”, werset „Gustate et videte quoniam suavis est Deus. R. Beatus vir qui sperat in eo. V. Dominus vobiscum. R. Et cum spiritu tuo” Teraz celebrans odmawiał trzy modlitwy zakończone wspólną doksologią. Pierwsza:

Domine Jesu Christe, qui te vitem veram, et Sanctos Apostolos tuos palmites appellare voluisti, et de omnibus vineam electam plantasti: bene+dic hoc vinum, et ei virtutem tuae benedictionis infunde, ut quicumque ob honorem et memoriam dilecti tui discipuli Joannis cujus hodierna festivitate laetamur, ex eo sumpserint vel biberint, moribus et venenis pestiferis effugatis sanitatem et salutem corporis et animae consequantur.

Deus qui mirabili potentia vinum producis ex vite, ex inde exhilaretur cor hominis. Deus qui eadem potentia in Cana Galilaeae nuptiali populo aquam convertisti in vinum: Deus qui mirabilissima potentia per manus Sacerdotum elementum vini quotidie in sacratissimum tuum transformas Sanguinem: Deus cujus potestate et gratia S. Joannes Evangelista venenosi potus digessit toxicum, bene+dicere dignare hanc creaturam vini; ut omnes in honorem S. Joannis ex eodem gustantes, ejusdem Beatissimi Evangelistae meritis, expulso toto genere nocivo, infuso tuae bene+dictionis mysterio, in anima et corpore mereantur misericorditer exhilarari.

Deus qui magno generi panem in cibum, et vinum in potum procreasti; ut panis corpus confortaret; et vinum cor hominis laetificaret: quique B. Joanni predilecto discipulo tuo tantam gratiam contulisti, ut non solum ab haustu veneni illesus evaderet, sed etiam in tua virtute veneno prostratos a morte resuscitaret: bened+dic et sanctifica hoc vinum: et presta omnibus idipsum bibentibus, ut spiritualem cordis laetitiam, et vitam aeternam consequi mereantur. Qui cum Deo Patre in unitate.

Teraz dopiero następowało odczytanie prologu Ewangelii św. Jana, a po nim prezentowana już modlitwa edycji piotrkowskiej z 1631: „Per ista verba S. Evangelii”¹¹, z następującymi zmianami: wprowadza „quaesumus omnipotens

⁹ Por. „Postremo aqua benedicta aspergat” (tamże s. 7).

¹⁰ „Quod si benedictio ista fiat priuatim extra Missam, Sacerdos superpelliceo et stola indutus, eam super altare tectum conficiat, secundum eandem formulam, incipiendo: Adiutorium nostrum etc. usque ad finem. Nisi quod in loco Evangelii: In principio erat verbum, etc. subsistat Evangelium sequens” (tamże s. 7).

¹¹ „Benedictio vini etc. in Festo S. Joannis Evangelistae” (Lwów 1771 s. CLXIV-CLXVII).

Deus” i „hanc creaturam vini” zamiast „hunc calicem vini” oraz używa dwukrotnie „de isto potu” zamiast „de calice isto”, a także „non est Iesus” w miejsce „illaesus omnino permansit” Innowacje te nie wprowadzają istotnych zmian treściowych, a podkreślają jedynie ingerencję wszechmocy Bożej.

Rytuał warmiński z r. 1873 przekazuje częściowo odmienną tradycję. Poleca między innymi, aby celebrans rozpoczął poświęcenia dopiero po odczytaniu ostatniej Ewangelii, a potem po zdjęciu manipularza odmawiał poprzedzone wstępnymi wersetami i, tak jak w edycji krakowskiej z 1631 r., następujące modlitwy:

„Bene+dicere et conse+crare digneris”, która opuszcza początkowe słowa inwokacji „Per istos sermones sancti Evangelii et per merita sancti Joannis Apostoli et Evangelistae” pierwszej modlitwy i podkreśla tym samym moc słowa modlitwy oraz samej benedykcji. Przenosi akcent teologiczny z charakteru zbawczego Ewangelii na bezpośrednie działanie Boga. Charakter kultyczny tego obrzędu zaznaczyła inna zmiana „ita isti hodie in amore tuo et Beati Joannis” na „ita omnes, hac die in honorem Beati Joannis”

Dalsza część poświęcenia jest zgodna z edycją piotrkowską i podaje modlitwy „Benedic Domine” oraz „Et benedictio Dei”¹². Ryt przewidziany poza Mszą św. nie wprowadza żadnych zmian i zgodny jest z wyżej podanym¹³. Ten sam obrzęd zatrzymano w rytuale katowickim z 1927 r. oraz w krakowskiej książce do chorych z 1949 r.¹⁴ Jednak edycja katowicka podaje jeszcze drugi wariant obrzędu. Zaczynał się on po ostatniej Ewangelii odmówieniem Psalmu 22/3 „Dominus regit me”, potem jest „Kyrie eleison. Christe eleison. Kyrie eleison”. i wersety:

- Pater noster. V. Et ne nos inducas in tentationem. R. Sed libera nos a malo.
- V. Salvos fac servos tuos. R. Deus meus, sperantes in te.
- V. Mitte eis, Domine, auxilium de sancto. R. Et de Sion tuere eos.
- V. Nihil proficiat inimicus in eis. R. Et filius iniquitatis non apponat nocere eis.
- V. Et si mortiferum quid biberint. R. Non eis nocebit.
- V. Domine, exaudi etc., Dominus vobiscum etc.

Następuje własna modlitwa:

Domine sancte, Pater omnipotens aeternae Deus: qui Filium tuum tibi coaeternum et consubstantialem de caelis descendere, et de sacratissima Virgine Maria in hoc tempore plenitudinis incarnari temporaliter voluisti, ut ovem perditam et errantem quaereret, et in humeris propriis

¹² „Hoc est post ultimum Evangelium, retentis omnibus paramentis, excepto manipulo” (Warmia 1873 s. 265).

¹³ „Quodsi benedictio illa fiat privatim extra Missam, Sacerdos superpelliceo et stola indutus, eam conficiat modo superius tradito” (tamże s. 266).

¹⁴ Por. Katowice 1937 s. 738-939; *Vade mecum ad infirmos*. Kraków 1949 s. 251-253.

ad ovile reportaret: nec non ut eum, qui in latrones incidit, a vulnerum suorum dolore, infundens ipsi vinum et oleum, curaret: bene+dic et sancti+fica hoc vinum: quod de vite in potum hominum produxisti, et praesta: ut quisquis in hac sacra solemnitate de eo sumpserit vel biberit, salutem animae et corporis consequatur: et si in peregrinatione fuerit, ab eodem, tua gratia mediante, confortetur: ut via ejus in omni prosperitate dirigatur. Per eundem Christum.

Na co lud odpowiadał „Amen” Dalsze modlitwy: „Domine Jesu Christe, qui te vitem veram” i „Deus qui humano generi panem in cibum” są identyczne jak w edycji lwowskiej z 1771 r. Na końcu kapłan kropił wino wodą święconą¹⁵.

W klasztorach kapucynów stosowano natomiast własny ryt poświęcenia wina, jak o tym świadczy ich rytuał zakonny z 1772 r. Benedykcji dokonywał jeden z ojców, ubrany w komżę i stułę, w zakrystii lub w refektarzu. Na stoliku nakrytym białym obrusem stawiano krzyż między dwiema świecami, obok naczynie z wodą święconą i kropidło¹⁶. Sam ryt rozpoczynał się jak w rytuale piotrkowskim. Po oracji „Per istos sermones” następowały antyfony, werset i modlitwy.

Ant. Valde honorantus est B. Joannes: qui supra pectus Domini in caena recubuit.

V. Cibavit illum Dominus pane vitae, et intellectus.

R. Et aqua sapientiae salutaris potavit illum Dominus Deus noster.

Oracja:

Deus qui Apostolo tuo Joanni specialis amoris privilegio secreta caelestia dignatus es: et eundem in ultima caena super pectus tuum recumbentem, affluentia Evangelicae veritatis de ejusdem Sacratissimi Pectoris tui fonte potasti: te Domine suppliciter deprecamur: ut hunc potum dextera Tuae majestatis bene+dicere, et sancti+ficare, digneris: ut sit omnibus sumentibus sanitas animae, et corporis, et contra omnia adversa pericula stabile firmamentum: ut qui in Tua pietate confidunt, intercedente Beatissimo Apostolo Tuo et Evangelista, majoris privilegii effectum consequantur. Qui vivis, et regnas.

Dwie następne modlitwy „Domine Jesu Christe, qui te vitem veram” i „Deus, qui humano generi panem in cibum” są zgodne z edycją lwowską z 1771 r., z tym że pierwsza z nich, skierowana do Chrystusa, poszerza kontekst biblijny. Nawiązuje ona do cudownej przemiany wody w wino w Kanie Galilejskiej („et in Cana Galilaeae fecisti” – por. J 2, 1-11), opuszcza też słowo „benedictionis”, pozostając jedynie przy słowie „sanctificationis” Na końcu kapłan pokrapiał

¹⁵ Katowice 1927 s. 740-742.

¹⁶ „Caput XXI. In Festo S. Joannis Evangelistae. Solet in Ecclesia Catholica hac die Vinum S. Joannis benedici, quod etiam servatur apud nos Capucinos. Fit haec benedictio ab Hebdomadario, vel alio sacerdote in Sacristia, vel in Refectorio, in quo mensula linea mappa insternatur, desuper ponatur Crucifixus inter duas candelas accensas, vasculum aquae benedictae cum aspergillo, et superpelliceum cum Stola, quibus Sacerdos indutus, assistente sibi Clerico, inchoat benedictionem sequentem” (*Rituale Romano-Capucinum* 1772 s. 140).

wino wodą święconą¹⁷. Nowym więc elementem rytu jest poszerzenie kontekstu biblijnego w pierwszej części modlitwy i samo okadzanie święconego wina.

Przeprowadzona tu analiza wskazuje, że do r. 1891 obie nazwy obrzędu poświęcenia wina i napoju przeplatają się w edycjach polskich, a od tego roku spotyka się tylko nazwę „Benedictio vini in festo Sancti Joannis Evangelistae”, do którego w wydaniu rytuału katowickiego 1927 dodano określenie „Apostoli”. W celebrze rytu przewidziano sam sposób jego sprawowania po głównej Mszy św. lub w formie samodzielnego obrzędu sprawowanego w kościele, a we wspólnocie kapucyńskiej także w refektarzu klasztorным. Celebransem tego błogosławieństwa był kapłan ubrany w szaty liturgiczne. Po dokonanej kwerendzie można stwierdzić, że w ponad 50 edycjach potrydenckiego rytuału polskiego spotykamy łącznie 9 modlitw. Do najczęściej powtarzanych należy „Per istos sermones”. Samodzielny ryt posiada natomiast tylko edycja lwowska z 1771 r. Jeśli obrzęd poświęcenia następował bezpośrednio po Mszy św., czytano prolog Ewangelii św. Jana, a gdy sprawowany był poza nią – perykopę o przemianie wody w wino w Kanie Galilejskiej¹⁸. Wyrażenia z modlitw: „od wszelkiej choroby, trucizny i zarazy uwolnieni – ab omni aegritudine veneni et noxiis [...] absolvantur” (1631) czy też „od wszelkiej choroby duszy i ciała uwolnieni – ab omni aegritudine corporis et animae absolvantur” (1771) przemówiły za tym, aby i ten obrzęd umieścić wśród Świętych Wspomożycieli chorych.

2. Św. Błażej (zm. ok. 315 r.) biskup i męczennik, należy do czternastu wspomóżycieli jako szczególny patron w dolegliwościach gardła, zębów i w krwotokach¹⁹. W rytuałach polskich wzywany był dawniej w dolegliwościach gardła²⁰. W dniu jego święta poświęcano świece, chleb i wino²¹, a nawet wodę i owo-

¹⁷ Tamże s. 140-141: „Aspergatur aqua benedicta, et thurificetur”. Por. Lwów 1771 s. CLIV-CLXVI.

¹⁸ „Quodsi benedictio illa fiat privatim extra Missam. Sacerdos [...] legit primo Evangelium sequens. In illo tempore: Nuptiae factae sunt in Cana Galilaeae [...] et crediderunt in eum discipuli ejus” (*Rituale parvum*. Wrocław 1893 s. 187).

¹⁹ Por. A. B a z i e l i c h. *Czternastu wspomóżycieli*. W: *Encyklopedia Katolicka*. Pod red. R. Łukaszyka, L. Bieńkowskiego, F. Gryglewicz. T. 3. Lublin 1979 k. 925-926 (dalej: EK); U. J a n i c k a -K r z y w d a. *Atrybut, Patron, Synbol, czyli co o świętych i błogosławionych powinien wiedzieć przewodnik*. Kraków 1988 s. 32.

²⁰ *Złota legenda* podaje, że „Namiestnik kazał go zatem ściąć, on zaś modlił się i prosił Boga, aby wszyscy ludzie chorzy na chorobę gardła lub jakąś inną, którzy prosić będą o zdrowie za jego wstawieniem zostali wysłuchani i natychmiast wyzdrowieli” (J. de V o r a g i n e. *Złota legenda*. Warszawa 1983 s. 153). Por. S. R z y m s k i. *Wykład obrzędów kościelnych historyczny i duchowy, z historii kościelnej, liturgii, z dzieł przez znakomitych autorów o niej napisanych, nienniej z ducha tychże obrzędów wyczerpiony*. Warszawa 1857 s. 270; *Błażej święty*. EKOść T. 2 s. 400; C h o d z i d l o, jw. s. 125.

²¹ „Benedictio panis et vini in Festo S. Blasii Episcopi et Martyris” (Wilno 1688 s. 118; Wilno 1858 s. 253; Wilno 1903 s. 265).

ce²², które były używane w tych właśnie chorobach²³. Na terenie Polski najstarsze świadectwo o tej benedykcji zachowane jest w edycji rytuału wileńskiego z 1688 r.²⁴ i przekazuje poświęcenie chleba i wina – „Benedictio panis et vini” Obrzęd rozpoczynały wersety inwokacyjne z odwołaniem się do wstawienia św. Błażeja:

V. Adiutorium etc. V. Sit nomen Domini etc.

V. Ora pro nobis S. Blasii. R. Ut digni efficiamur promissionibus Christi.

V. Domine exaudi etc. V. Dominus vobiscum etc.

Po nich kapłan odmawiał następującą modlitwę:

Salvator mundi Deus, Domine Jesu Christe, qui hodiernam diem B. Blasii Martyrio consecrasti, et diversas creaturas ad salutem hominum creasti, quique ex quinque panibus, et duobus piscibus quinque millia hominum satiasti, ac populum Judaicum in deserto miraculose pavisti, ineffabilem misericordiam tuam suppliciter exoramus, et petimus, ut hos panes, quos plebs fidelis tibi devote hodie ad sanctificandum attulit, tua pietate bene+dicere, et sancti+ficare digneris, ut qui ex eis gustaverint vel comederint, ab omni gutturis plaga, et totius corporis infirmitate, meritis, et intercessione ejusdem Beati Blasii Martyris tui, plenam recipiant sanitatem, et nos servos tuos ab omni corporis et animae aegritudine sanos conservent. Qui vivis et regnas.

Teraz kapłan kropił chleb i wino, wodę i owoce wodą święconą. Krakowska edycja rytuału z 1892 r. i katowicka z 1927 r. choć w swojej strukturze jest taka sama, to jednak posiada pewne zmiany. Dotyczą one wersetów wstępnych. W nowszej redakcji opuszczone są bowiem „Sit nomen Domini” i „Ora pro nobis”, a sama modlitwa błogosławieństwa, chociaż zachowała zasadnicze brzmienie treściowe, to została skrócona. Opuszczono w niej cały kontekst biblijny i wspomnienie żywych, ale wymieniono dokładnie chleb, wino, wodę i owoce. Późna obecność tego obrzędu w rytuałach polskich wynika z faktu jego aprobaty dopiero w 1883 r.²⁵ Poza tymi drobnymi zmianami jest on identyczny we wszystkich 10 przekazach i znajduje się przede wszystkim w rytuałach wydanych w Wilnie (7)²⁶.

Poświęcenie świec w Święto św. Błażeja – „Benedictio candelarum in festo S. Blasii Episcopi et Martyris” przekazuje w Polsce w epoce nowożytnej rytuał

²² Poświęcano głównie jabłka, które w ludowej tradycji uznawane były za symbol życia i zdrowia (por. Ch o d z i d l o, jw. s. 155; K o p a l i ń s k i, jw. 112; H. F r o s. *Błażej*. EKT 2 k. 674-675).

²³ „Benedictio panis, vini, aquae et fructuum contra gutturis aegritudinem in festo sancti Blasii Ep. et Mart.” (Kraków 1892 s. 799; por. Katowice 1927 s. 749; H. F r o s, F. S o w a. *Twoje imię*. Kraków 1982 s. 148-149).

²⁴ Por. Wilno 1688 s. 118-119.

²⁵ Por. Kraków 1892 s. 799-800; Katowice 1927 s. 749.

²⁶ Por. Wilno 1688 s. 118-119; *Libellus*. Toruń 1691 s. 110; Wilno 1832 s. 253; Wilno 1849 s. 402-403; Wilno 1858 s. 253; Wilno 1864 s. 253; Warszawa–Wilno–Lwów 1884 s. 255-256; Kraków 1892 s. 799-800; Wilno 1903 s. 265-266; Katowice 1927 s. 749-750.

z 1781 r. Trzeba zaznaczyć, że świeca należy do najczęstszych atrybutów tego wspomóżyciela²⁷. Chodzi tu o tekst dopisany ręką z XVIII w. pomiędzy s. 146-147. Natomiast tekst drukowany posiada dopiero edycja wileńska z 1832 r.²⁸ Zatytułowany jest on „Benedictio candelarum in festo S. Blasii Episcopi et Martyris” Sam obrzęd składa się z inwokacji wstępnej „Adiutorium nostrum” i tradycyjnego pozdrowienia wspólnoty oraz modlitwy:

Omnipotens et mitissime Deus, qui omnium mundi rerum diversitates creasti, et ad hominum reformationem illud idem Verbum, per quod facta sunt omnia, incarnari voluisti: qui magnus es, et immensus, terribilis, atque laudabilis, ac faciens mirabilia: pro cuius fide, et confessione, gloriosus Martyr, et Pontifex Blasius, diversorum tormentorum genera non pavescens, martyrii palmam feliciter est adeptus: quique eidem inter ceteras gratias hanc praerogativam contulisti, ut quoscumque gutturis morbos tua virtute curaret: Majestatem tuam suppliciter exoramus, ut non inspectu reatus nostri, sed eius placatus meritis, et precibus, hanc cereae creaturam bene+dicere, ac sancti+ficare, tua venerabili pietate digneris, tuam gratiam infundendo, ut omnes, quorum colla per eam ex bona fide tacta fuerint, a quocumque gutturis morbo, ipsius passionis meritis liberentur, et in Ecclesia sancta tua sani, et hilares, tibi gratiarum referant actiones, laudentque nomen tuum gloriosum, quod est benedictum in saecula saeculorum. Per dominum nostrum Jesum Christum.

Następnie po pokropieniu świec wodą święconą kapłan krzyżował dwie świece zwane „błazejkami”²⁹ i trzymając je zapalone, dotykał gardła każdego z wiernych, którzy podchodzili i klękali przed ołtarzem. Celebrans wypowiadał przy tym słowa:

Per intercessionem sancti Blasii, Episcopi et Martyris, liberet te Deus a malo gutturis, et a quolibet alio malo. In nomine Patris, et Filii et Spiritus Sancti³⁰.

Sam obrzęd i modlitwa pozostają niezmiennie we wszystkich 15 wydaniach rytuałów polskich. Zauważa się jedynie skrócenie nazwy obrzędu w rytuale wrocławskim z 1891 r., który opuszcza słowa „Episcopi et Martyris”³¹. Edycja katowicka opuszcza natomiast określenie „zapalonych – accensis” świec w ostatniej rubryce, a zaleca wykonanie znaku krzyża świętego przy wypowiedaniu formuły „Per intercessionem”³².

²⁷ J a n i c k a - K r z y w d a, jw. s. 32; J. B r a u n. *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst*. Berlin 1988 k. 141-145.

²⁸ „Benedictio candelarum in festo S. Blasii Episcopi et Martyris” (Wilno 1832 s. 251-252).

²⁹ P o r. C h o d z i d l o, jw. s. 155; F r o s, S o w a, jw. 149.

³⁰ „Aspergatur aqua benedicta. Deinde Sacerdos terminata Missa, deposita casula et manipulo, accensis duobus cereis, ac in modum crucis aptatis, apponens illos sub mento gutturi cujusvis benedicendorum, ipsis ante altare genuflectentibus dicat” („Benedictio candelarum in festo S. Blasii Ep. et Mart”. – Warmia 1873 s. 269; por. Kraków 1892 s. 880; Wilno 1903 s. 265).

³¹ P o r. Wrocław 1891 s. 291.

³² P o r. Katowice 1827 s. 747; *Vade mecum*. Kraków 1933 s. 263.

Dla badacza życia liturgicznego ciekawym egzemplarzem jest lwowska edycja rytuału z 1771 r., gdyż znajduje się w niej obrzęd błogosławienia jabłek, które miały zabezpieczać przed chorobą gardła: „Benedicto pomorum in festo S. Blasii contra morbum gutturis”³³. Drugim przekazem jest dopisek XVIII-wieczny w wydaniu warszawskim z 1781 r. pomiędzy s. 146-147. Sam obrzęd jest prosty. Składa się z tradycyjnych wersetów wstępnych i jednej modlitwy:

Domine Jesu Christe Deus de Deo, qui famulum tuum B. Blasium Martyrio consecrasti et B. Ubaldum ac Antonium Padvanum in gloria tua collocasti, bene+dicere et sanctificare digneris tua pietate hos fructus, quos indigni detulimus, per tui S. Nominis invocationem et per intercessionem Beatissimae Mariae Virginis, ac BB. Blasii, Ubaldi et Antonii servorum tuorum. Benedic sicut et ego bene+dico et sancti+fico hos fructus et ad profectum praesentis familiae atque omnium fidelium praesentium et absentium pervenire concede, ut in quocumque loco deportari fuerint, salvi maxime a dolore gutturis et aliorum dolorum efficiantur, et omnes iniquitates sive illusiones demonum ab eorum habitaculis abscedant; et quicumque ex eis tenerint vel gustaverint tua gratia et benedictione releantur. Per Dominum nostrum.

Pokropienie wodą święconą kończyło rytę poświęcenia jabłek.

3. Znanym obrzędem jest błogosławienie wody św. Ignacego Loyoli (zm. 1556 r.) – „Benedictio aquae S. Ignatii” Ryt ten po raz pierwszy ukazał się w wileńskiej edycji rytuału z 1701 r.³⁴, a od r. 1892 znany jest w dodatku edycji piotrkowskiej pod mianem „Modus benedicendi aquam S. Ignatii”³⁵, zaś w r. 1927 zamieszcza go rytuał katowicki pod tytułem „Benedictio aquae in honorem S. Ignatii”³⁶. Benedykcja ta pod różnymi nazwami była szczególnie propagowana przez jezuitów i polecana zarówno w dolegliwościach ciała, jak i ducha. Genezę, nazwy, stosowanie i skuteczność omawia F. K. Moretti³⁷.

Do obrzędu należało użyć wody już uprzednio poświęconej „supra aquam, benedictam antea”, jak na to wskazują rubryki rytuałów. Można było dokonać tego w kościele lub sypialni chorego³⁸. Na początku kapłan odmawiał wersety inwokacyjne: „Adiutorium nostrum” i zaraz „Dominus vobiscum”, jak podają najstarsze źródła. Po wersetach następowała oracja:

³³ Lwów 1771 s. CXII-CXIII. Por. C h o d z i d ł o, jw. s. 155.

³⁴ Wilno 1701 s. 134-136.

³⁵ Kraków 1892 s. 774-775; por. *Vade mecum*. Kraków 1923 s. 120-122.

³⁶ Katowice 1927 s. 984-985.

³⁷ *Cudowne działanie wody św. Ignacego Loyoli*. Kraków 1936. Autor wymienia między innymi następujące nazwy: „Woda cudowna; Woda Ojca Bernarda; Woda św. Ignacego; Woda święcona św. Ignacego”.

³⁸ „Supra aquam, benedictam antea, in Ecclesia, vel cubiculo legantur inferius scriptae orationes S. Ignatii, ubi Crux, fiat benedictio similiter” (Poznań 1757 s. 249). Por. „Supra aquam ex Missali vel Agenda ordinarie jam benedictam” (Lwów 1771 s. CXIV).

Benedic Domine creaturam istam aquae, ut sit remedium generi humano, et praesta piissimam misericordiam tuam per Jesu Christi Sanguinem, ac intercessionem sancti Ignatii, et omnium Sanctorum: ut quicumque ex ea sumpserint, liberationem ab omnibus malis, corporis sanitatem, et animae tutelam percipiant. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.

Po niej werset:

V. Justum deduxit Dominus per vias rectas.

R. Et ostendit illi Regnum Dei.

oraz dwie następne modlitwy:

Adesto, Domine, supplicationibus nostris, quas in beati Ignatii Confessoris tui commemoratione deferimus, ut qui nostrae justitiae fiduciam non habemus, ejus qui tibi placuit, precibus adjuvemur. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.

Deus, qui ad majorem nominis tui gloriam propagandam novo per beatum Ignatium subsidio militantem Ecclesiam roborasti: concede, ut ejus auxilio et imitatione, certantes in terris, coronari cum ipso mereamur in coelis. Per Dominum³⁹.

Po tych modlitwach kapłan zanurzał w wodzie relikwie Świętego lub jego medalik („numisma”) i odmawiał benedykcję⁴⁰:

Confer benignissime Domine Jesu, per contactum reliquiarum sancti Ignatii aquae huic virtutem sanandi corpus et animam, pellendique omnia mala ab hoc loco ejusque incolis, in nomine Patris +, et Filii +, et Spiritus + Sancti. R. Amen⁴¹.

Późniejsze źródła podają bardziej rozbudowane wersety i dodają. „V. Sit nomen Domini etc.” Wprowadzają też na początku własną modlitwę:

Domine sancte, Pater omnipotens, aeterne Deus, qui benedictionis tuae gratiam aegris infundendo corporibus, facturam tuam multiplici pietate custodis, ad invocationem nominis tui benignus assiste, ut intercedente beato Ignatio confessore tuo, famulos tuos ab aegritudine liberatos et sanitate donatos, dextera tua erigas, virtute confirmes, potestate tuearis, atque Ecclesiae tuae sanctae cum omni prosperitate restituas. Per Dominum nostrum. R. Amen.

Jest ona wprawdzie odpowiednikiem wcześniej podanej oracji: „Benedic Domine”, ale wprowadza pewne zmiany i dlatego została podana w całości. Po tej formule miało miejsce zanurzenie relikwii i dopiero następowała modlitwa „Benedic, Domine hanc aquam”. Nawiązuje ona w treści do „Confer benignissi-

³⁹ Jest to oracja przedsoborowego formularza mszalnego na dzień 31 lipca. Por. P. B r u y l a n t s. *Les oraison du Missel Romain. Texte et Histoire*. T. 2. Louvain 1952 s. 254.

⁴⁰ Wprawdzie najstarsze przekazy mają w tym miejscu słowo „metallum” (por. Wilno 1701 s. 135; Połock 1802 s. 133), ale nowsze podają, że chodzi o „numisma” (por. Kraków 1892 s. 775; Wilno 1903 s. 481; Katowice 1927 s. 985).

⁴¹ Wilno 1701 s. 134; por. Poznań 1757 s. 249; Lwów 1771 s. CXIV.

me”, a skutki tego sakramentale odnosi jedynie do zdrowia ciała i ochrony duszy („corporis sanitatem et animae tutelam percipiant”). Po recytacji tej formuły należało wyjąć relikwie i zakończyć ryt znaną oracją „Deus, qui majorem tui nominis”⁴². Ten ostatni formularz benedykcji rozpowszechnił się po 1866 r., kiedy został zatwierdzony przez Świętą Kongregację Obrzędów⁴³. Wodę tę podawano chorym do picia, znaczone nią chore członki, była ona bowiem uważana za lekarstwo w wielu dolegliwościach⁴⁴. Rytuał połocki z 1802 r. wymienia następujące dolegliwości: trąd, gorączka, zaraza, puchlina wodna, przewidzenia, a nawet jako skuteczny środek przeciw upiorom, opętaniu i nieczystym duchom. W tych wszystkich przypadkach należy pokropić зараżone miejsce i przytknąć do niego obraz św. Ignacego⁴⁵. Wodę tę należało stosować przynajmniej przez 10 dni. W tym czasie trzeba było przystąpić do spowiedzi i Komunii św., a także odprawić lub wysłuchać Mszy św. („Sacra dicta vel audita in honorem S. Ignatii”) na cześć św. Ignacego⁴⁶. Przeprowadzona analiza pozwala nam stwierdzić, że na ziemiach polskich od r. 1701 znany był i stosowany obrzęd poświęcenia wody św. Ignacego. Udało się ustalić, że znajduje się w 18 księgach liturgicznych, i to w podwójnej wersji. Starszą formułę przekazują rytuały do 1892, a po tym roku spotykamy już nową wersję, zaaprobowaną przez Stolicę Apostolską.

4. Św. Liboriusz jest znanym i czczonym na Zachodzie, szczególnie w diecezji Paderborn, patronem w dolegliwościach kamicy nerkowej⁴⁷. Ikonografia chrze-

⁴² Kraków 1892 s. 774-776; Wilno 1903 s. 480-481; Katowice 1927 s. 984-985; *Vade mecum*. Kraków 1923 s. 120-122; *Vade mecum*. Kraków 1925 s. 120-123.

⁴³ Por. Moretti, jw. s. 155.

⁴⁴ „Aqua haec hausta conducit plurimum contra omnis generis morbos, eaque aspersa loca, spectris et veneficiis obnoxia, redduntur immunia, ut multa docet experientia” („Benedictio aquae S. Ignatii” Poznań 1757 s. 250). Por. „Aqua haec bibitur ab aegro homine, aut percude, membrum affectum signatur illa, per decem aut plures dies, cum magna interim devotione ad S. Ignatium” („Benedictio aquae S. Ignatii” *Wyprawa człowieka do domu wieczności* s. 137).

⁴⁵ „Contra omnis generis morbos, lepram, concurum [?], febrim, pestem, hydropem, et contra spectra, lemures, et spiritus, aspergatur in locis infectis, et affigatur imago eiusdem Sancti” („Benedictio aquae S. Ignatii” Połock 1802 s. 134). Moretti ilustruje wieloma przykładami, że woda ta jest skuteczna we wszelkiego rodzaju chorobach i przy trudnych porodach, w różnych nieszczęściach doczesnych (np. pożary, zaraza bydła), a także przeciwko pokusom (jw. s. 58-92).

⁴⁶ „Fiat confessio et communio, jejunia, et elemosynae, Sacra dicta vel audita in honorem S. Ignatii” („Benedictio aquae S. Ignatii” Połock 1802 s. 131). Moretti poleca, aby przed każdorazowym zastosowaniem wody odmówić trzykrotnie „Chwała Ojcu” i dodać wezwanie: „Św. Ignacy módl się za nami”. Można też odmówić „Ojczy nasz”, „Zdrowaś Maryjo” i „Chwała Ojcu” lub błagać wstawiennictwa św. Ignacego, wykorzystując modlitwy stosowane przy poświęceniu, a jeśli chory jest zbyt słaby, można po prostu wezwać pomocy Świętego, a nawet odprawić nowennę, gdyż wówczas osiąga się większą skuteczność picia tej wody. Zobowiązuje też, aby chory i rodzina przystąpili do Komunii św. (Moretti, jw. s. 151-155).

⁴⁷ Por. H. J. R i c k. *Er wird euer Helfen sein*. Paderborn 1986; H. J. B r a n d. *Der heilige Liborius 836-1986*. Paderborn 1986; *Liboriusz*. EKość T. 12 s. 120 (Autor mówi, że jest on patronem „cierpiących

ścijańska przedstawia go z księgą, na której złożone są kamienie nerkowe⁴⁸. Na terenie prowincji gnieźnieńskiej tylko rytuał diecezji wrocławskiej z 1775 r. umieszcza błogosławieństwo tych, którzy cierpiąc na kamicę, polecają się św. Liboriusowi. Ryt ten nazwany jest: „Benedictio de iis qui affliguntur dolore calculi, implorando intercessionem S. Liborii”

Benedykcja ta składa się z Psalmu 19 „Exaudiat te Dominus in die tribulationis”, pozdrowienia „Dominus vobiscum etc.”, fragmentu Ewangelii św. Mateusza 8, 5-13 o uzdrowieniu sługi setnika w Kafarnaum. Po odczytaniu tej perykopy wierni odpowiadali „Laus tibi Christe”, a następnie należało odmówić „Kyrie eleison etc.”, „Pater noster” i wersety:

- V. Et ne nos inducas in tentationem etc.
- V. Salvum fac servum tuum. R. Deus meus sperantem in te.
- V. Domine exaudi etc. V. Dominus vobiscum etc.

oraz samą modlitwę:

Ne despicias omnipotens Deus famulum tuum in afflictione clamantem: sed propter gloriam nominis tui tribulatis succurre placatus. Per eundem Christum Dominum nostrum. R. Amen.

Po niej hymn:

Christe Praesul egregius,
Pro nobis hic Liborius,
Oret Deum altissimum,
Ne pro culpa peccaminum
Morbo vexemur calculi,
Succurrant nobis Angeli,
Et post vitae certamina,
Ducant ad vera gaudia.

Teraz następował werset:

- V. Ora pro nobis beate Libori.
- R. Ut a calculi doloribus mereamur euri.

oraz oracja:

Deus, qui Beatum Liborium Pontificem aliis innumeris clarum miraculis, speciali in medendis urinarum, et calculi doloribus privilegio decorasti: tribue, quaesumus: ut ejus meritis et intercessione, ita ab aliis malis omnibus mentis et corporis eruamur, ut gaudiis perfrui mereamur aeternis. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.

na kamień”).

⁴⁸ Są to najczęściej trzy lub cztery małe kamienie nerkowe i księga (por. B r a u n, jw. k. 463-465).

Jeśli były relikwie Świętego, kapłan błogosławił („signabit”) nimi chorego mówiąc:

Per intercessionem Beati Liborii secundum suam piissimam misericordiam, liberet te Deus a praesenti infirmitate, et ab omnibus malis mentis et corporis: in nomine Pa+tris, et Fi+lii, et Spiritus + Sancti. Amen.

Na końcu kapłan udzielał choremu błogosławieństwa, a pokrapiając go wodą święconą, mówił zwyczajową formułę benedykcji: „Benedictio Dei omnipotentis etc.”⁴⁹ Warto wspomnieć, że na ziemiach polskich uciekano się o pomoc do tego Patrona jeszcze przed przekazem wrocławskim, gdyż rytuał lwowski z 1771 r., pod ogólnym tytułem *Devotiones. Pro felici morte*, podaje specjalne nabożeństwo „Ad S. Liborium contra morbum calculi”, które zawiera omówiony wyżej hymn i orację⁵⁰.

5. To samo źródło wrocławskie zawiera także specjalne błogosławieństwo tych, którzy cierpiąc na ból zębów, uciekają się do pośrednictwa św. Apolonii (zm. 249) – „Benedictio pro iis, qui laborant dolore dentium, invocando intercessionem S. Apolloniae Virginis et Martyris” Apollonia uznawana była za patronkę w czasie bólu zębów, a w ikonografii przedstawiana jest z typowym atrybutem, tzn. trzyma w prawej ręce obcęgi, w których znajduje się ząb⁵¹. Błogosławieństwo to rozpoczyna się, podobnie jak poprzednie, Psalmem 19, ale tekst Ewangelii to perykopa św. Marka 16, 14-18, mówiąca o misji nauczania i uzdrawiania. Podczas jej odczytywania, po słowach „super aegros manus imponet”, kapłan kładł prawą rękę na głowę chorego. Wersety i modlitwa „Ne despicias omnipotens Deus” są identyczne jak w rycie poprzednim. Po ich odmówieniu następował hymn:

Virgo Dei egregia
Pro nobis Apollonia,
Funde preces ad Dominum:
Ut tollat omne noxium.
Ne pro reatu criminum
Morbo vexamur dentium:
Sed sanitatem capitis,
Gratulemur et corporis.

Teraz recytowano werset:

⁴⁹ Wrocław 1775. Cz. 2 s. 84-87.

⁵⁰ Por. Lwów 1771 s. 324-325.

⁵¹ Por. *Apolonia (święta)*. EKOść T. 1 s. 337-338; H. F r o s, H. M ę d r e k. *Apolonia z Aleksandrii*. EK T. 1 k. 794-795; W. S t e i n m e t z. *Die Verchrung der hl. Apollonia als Patronin der Zahnkranken im Eifelgebiet*. Bonn 1977 s. 58, 118; B r a u n, jw. k. 101-102; J a n i c k a - K r z y w d a, jw. s. 28-29.

V. Ora pro nobis beata Apolonia
 R. Ut digni efficiamur promissionibus Christi.

a po nim orację:

Deus, pro cuius honore beata Apolonia Virgo et martyr maxillarum contusionem et horribilem dentium excussionem sustinuit; praesta quaesumus: ut qui ejus memoriam pia devotione frequentant, a tetro dentium dolore immunes custodias, et post hujus vitae aerumnas ad beatae Patriae gaudia perducas. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.

Na zakończenie należało odmówić znany tekst: „Per intercessionem beatae Apoloniae secundum etc.”⁵² jak wyżej przy dolegliwościach kamicy nerkowej w obrzędzie wspominającym św. Liboriusza. Kult tej Świętej w Polsce czeka na odrębne opracowanie, gdyż znane były inne jeszcze przejawy pobożności ludowej, jak różne formy modlitwy czy post⁵³, a w XV w. uznawana była ona za patronkę Królestwa Polskiego, jak o tym mówi pontyfikał krakowski. Również wiele kościołów posiada jej przedstawienia ikonograficzne w otoczeniu dziewic⁵⁴.

6. Trzecim błogosławieństwem w tym rytuale jest „Benedictio pro iis, qui laborant dolore oculorum, invocando intercessionem S. Luciae Virginis et Martyris” Św. Łucja (zm. ok. 304) uznawana była od średniowiecza za patronkę od chorób oczu⁵⁵ i przedstawiona jest w ikonografii z tacą, na której znajdują się oczy⁵⁶. Tym razem błogosławieństwo rozpoczyna się od benedykcji: „Benedictio Dei omnipotentis etc.” i dopiero następuje Psalm 19, a po nim antyfona:

⁵² Wrocław 1775. Cz. 2 s. 87-89.

⁵³ „Wśród świętych doznaje u ludu polskiego nadzwyczajnej czci św. Apolonia. [...] Gdy kogo w Przebeżanach bolą zęby, odmawia modlitwy do św. Apolonii, patronki bólu zębów. Na ten ból włościanki w Żołyń (Przemyśl) suszą do św. Apolonii. Styryjczycy poszczą w dzień św. Apolonii w tej myśli, że przez cały rok nie będą ich boleć zęby” (H. B i e g e l e i s e n. *Lecznicтво ludu polskiego*. Kraków 1929 s. 164).

⁵⁴ Por. Z a l e s k i, jw. s. 76-77; F r o s, S o w a, jw. s. 112; F r o s, M ę d r e k, jw. k. 794.

⁵⁵ Por. F r o s, S o w a, jw. s. 379; Z a l e s k i, jw. s. 769. Łucja cieszyła się tak wielką sławą jako patronka w chorobach oczu, że nawet Dante Alighieri modlił się do niej, gdy zaczął tracić wzrok, jak i w chwilach wewnętrznego zamieszania. Umieścił ją też w wysokich rejonach Raju w *Boskiej Komедii*:

A naprzeciwko patriarchy w chórze
 Łucja co-ć niosła ratunek tak rączy,
 Kiedyś się chylił w przepaść tam na górze,
 Lecz czas uśpienia twojego się kończy:
 Bądźmy jak dobry krawiec, co oblicza
 Wedle ilości sukna krój opończy
 Ku Pramilości obróćmy oblicza:
 Ty poglądając bacz, byś oczy wszczepił,
 Ile wydolasz w płomień jego znicza,
 Aby cię jednak pożar nie oślepił [...] (*Boska Komedia. Raj* (Pieśń 32 s. 136-142)).

⁵⁶ Por. Łucja. EKOść T. 12 s. 608-609; L. K r e t z e n b a c h e r. *Santa Lucia und die Lutzelfrau*. München 1959 (autor omawia głównie kult św. Łucji w południowo-wschodniej Europie), B r a u n, jw. k. 467-470; J a n i c k a - K r z y w d a, jw. s. 50.

In tua patientia possedisti animam tuam, Lucia Sponsa Christi! Odisti, quae in mundo sunt et corrucas cum Angelis, sanguine proprio inimicum vicisti.

Fragment Ewangelii św. Marka pozostał ten sam, z tym jednak, że na końcu należało odpowiedzieć „Gloria tibi Domine” Modlitwa Pańska i „Kyrie eleison” pozostały bez zmian, ale rozszerzone zostały wersety, gdyż po „Salvum fac servum tuum” wprowadzono nowe:

- V. Mitte ei auxilium de Sancto. R. Et de Sion tuere eum.
- V. Nihil proficiat inimicus in eo.
- R. Et filius iniquitatis non apponat nocere ei.
- V. Benedic anima mea domino.
- R. Qui sanat omnes infirmitates tuas.
- V. Domine exaudi etc.
- V. Dominus vobiscum etc.

Następnie kapłan odmawiał orację:

Domine Jesu Christe Fili Dei vivi dulcissime! humiliter obsecro te: ut per acerbissimae tuae passionis merita, per intercessionem Beatae Mariae Virginis, Matris Tuae, et per advocacionem Beatae Luciae Virginis et Martyris, hunc famulum tuum eorum suffragia postulantem, ab omni aegritudine mentis et corporis clementer eripere digneris. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Obrzęd kończyło pokropienie wodą święconą i rytualne błogosławieństwo „Benedictio Dei omnipotentis”⁵⁷.

Omówione wyżej trzy błogosławieństwa spotyka się w źródłach liturgicznych tylko jeden raz. Odnotowały je rytuały wrocławskie pod wspólnym tytułem „Benedictiones infirmorum” Nie udało się ich odnaleźć w innych diecezjach.

Pod koniec XIX w. zostało włączonych do rytuałów polskich szereg lokalnych tradycji, zatwierdzonych w tym stuleciu przez Świętą Kongregację Obrzędów. Należą do nich zwyczaje związane z kultami Świętych Patronów o typie lokalnym.

7. Rytuał wrocławski z r. 1891 wymienia specjalny obrzęd poświęcenia wody, związany z kultem św. Torellego (zm. 1282): „Benedictio aquae infirmis praestandae. Ad consequendam sanitatem meritis et intercessione beatissimae Mariae Virginis et S. Torelli Confessoris”⁵⁸. Podaje go jeszcze rytuał krakowski i wileński, a edycja katowicka precyzuje temat tego błogosławieństwa bardziej szczegółowo: „Benedictio aquae in honorem B.M.V. et S. Torelli Conf. pro in-

⁵⁷ Wrocław 1775. Cz 2 s. 90-91.

⁵⁸ Wrocław 1891 s. 318-319; Kraków 1892 s. 778; Wilno 1903 s. 483-484; Katowice 1927 s. 973. Chodzi tu prawdopodobnie o bl. Torello z Poppi (zm. 1282). Por. O. E n g l e b e r t. *La fleur des Saints ou vie des Saints pour tous les jours de l'année*. Cahors 1949 s. 123.

firmis” Sam obrzęd jest bardzo prosty i składa się z wersetu „Adjutorium nostrum etc.” i oracji:

Deus, qui miseratione tua coelesti hominibus noxia subtrahis et benigna concedis, quique mota per Angelum tuum aquam languorem in probatica piscina erigendo valetudinem contulisti, infunde in aqua ista tuae bene+dictionis rorem, ut de ea sumentes meritis et precibus beatissimae Mariae Virginis, ac sancti Torelli Confessoris sanitatem consequantur infirmi, pariterque foecundae mulieres a malis ingruentibus salvae, partusque suos ad sacrosancti Baptismi gratiam feliciter perducant. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.

Wprawdzie obrzęd ten ogłoszony został w breve papieskim w 1626 r., ale do rytuałów polskich został włączony w ostatniej dekadzie XIX w.

8. Wodę specjalnie święconą dla chorych łączono też z kultem św. Wincentego a Paulo (zm. 1660). Świadczy o tym ryt znajdujący się w najnowszych rytuałach polskich począwszy od 1892 r. Tytuł benedykcji wskazuje, że sakramentale to przeznaczone było dla chorych: „Formula Benedictionis aquae S. Vincenti a Paulo pro Infirmis”⁵⁹. Adnotacja zaś, że jest to tekst przeznaczony dla misjonarzy św. Wincentego a Paulo („Propria Congr. Missionis”), świadczy też o genezie tej benedykcji, która otrzymała aprobatę Stolicy Apostolskiej dopiero w 1882 r. Edycja katowicka koryguje kultycznie ten obrzęd dodając „in honorem”, jak w poprzednim błogosławieństwie. Składa się on z początkowych wersetów:

V. Adjutorium nostrum etc. V. Sit nomen domini etc.

V. Domine exaudi etc. V. Dominus vobiscum etc.

Modlitwa: „Domine sancte Pater, omnipotens aeterne Deus” jest identyczna jak w obrzędzie poświęcenia wody św. Ignacego w edycji katowickiej z wyjątkiem szczegółowego określenia imienia Świętego („Vincentio confessore”). Po niej kapłan zanurzał relikwie lub medalik („numisma”) św. Wincentego w wodzie i odmawiał orację błogosławieństwa⁶⁰.

„Bene+dic Domine hanc aquam” jest identyczna, poza imieniem Świętego, jak w wyżej omówionym obrzędzie poświęcenia wody św. Ignacego. Teraz wyjmował relikwie z wody i odmawiał antyfonę:

Pauperes Sion saturabo panibus, sacerdotes eius induam salutari, et sancti eius exultatione exultabunt (por. Ps 131/2, 9).

Bezpośrednio po antyfonie odmawiał werset i końcową modlitwę:

⁵⁹ Kraków 1892 s. 791-792; Wilno 1903 s. 495-496; Katowice 1927 s. 986-987.

⁶⁰ „Deinde sacerdos accipiat Reliquiam vel Numisma S. Vincentii a Paulo, immitat in aquam, et dicat” (Kraków 1892 s. 792).

V. Parasti in dulcedine tua pauperi Deus.

R. Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa (Ps 67/8, 10)

Deus qui ad salutem pauperum et cleri disciplinam novam in Ecclesia tua per beatum Vincen-
tium familiam congregasti: da quaesumus: ut eodem nos quoque spiritu ferventes, et amemus
quod amavit, et quod docuit operemur. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen⁶¹.

Powyższy ryt występuje jedynie w trzech potrydenckich rytuałach w Polsce i we wszystkich jest identyczny. Wprawdzie rubryki nie mówią nic o sposobie stosowania tego sakramentalne, to jednak na podstawie innych świadectw możemy stwierdzić, że wodę tę podawano chorym do picia⁶².

9. Także św. Wincenty Ferreriusz (zm. 1419) był również wzywany przy benedykcji wody dla chorych. Był to obrzęd sprawowany przez dominikanów⁶³. Wskazuje na to adnotacja „Propria Ordinis Praedicatorum”. Własny ryt tego błogosławieństwa przekazują ostatnie edycje potrydenckie. Rytuały krakowski i wileński podają: „Formula benedictionis aquae sancti Vincenti Ferrerii pro infirmis”⁶⁴, a edycja katowicka: „Benedictio aquae in honorem S. Vincentii Ferrerii pro infirmis”⁶⁵. Obrzęd rozpoczynały wersety wstępne, jak przy poświęceniu wody św. Ignacego w rytuale krakowskim z 1892 r., a po nich dwie oracje. Pierwsza:

Majestatem tuam, Domine, supplices exoramus, ut qui in deserto eremi petram benedixisti, ut bis a virga Moysi percussa, aquae ex ea largissime egrederentur, et geminam illam percussione sacramentum Passionis, et duo ligna Crucis significare voluisti; tua quoque benignitate et clementia per ejusdem sanctae Crucis mysterium, aquam istam larga bene+dictione sanctifices, ut omnis infirmus, qui de ea biberit, vel ex ea aspersus fuerit, sentiat statim salutarem tuae benedictionis effectum. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.

Druga modlitwa:

Benedico hanc aquam in nomine Dei Patris + omnipotentis, qui hoc ad usum humanum gratum creavit elementum, ut sit sordium lavacrum corporis et animae, mira omnipotentia elevatum: potum sitientibus tribuat, refrigerium sit aestuantibus, via et semita navigantibus: et qui in aqua et per aquam in mundi universi submersione sacramentum novae legis paesignavit, cum octo animas salvati in arca super eam ambulante, apertis cataractis caeli pluere fecit eam quadraginta diebus et quadraginta noctibus super terram, hanc aquam bene+dicat, et sancti+ficet, ut ad sui sanctis nominis et sancti Vincenti invocationem aegrotum sanet, consolidet infirmum, dejectum erigat, immundum purificet ac petenti ab eo salutem potenter restituat. In nomine Patris, et Filii, + et Spiritus Sancti. R. Amen.

⁶¹ Kraków 1892 s. 791-792; Wilno 1903 s. 495-496; Katowice 1927 s. 986-987.

⁶² Por. *Woda święcona*. EKOść T. 32 s. 119.

⁶³ Por. tamże.

⁶⁴ Kraków 1892 s. 773; Wilno 1903 s. 478.

⁶⁵ Katowice 1927 s. 975.

Następnie kapłan dotykał wody relikwiami lub obrazem Świętego mówiąc formułę:

Adesto, Domine, supplicationibus nostris, et elemento huic aquae meritis sancti Vincentii, cujus Reliquia (vel Immagine) tangitur, virtutem tuae iteratae benedictionis infunde, ut bibenti fiat potus ad salutem. R. Amen.

i w czasie jej odmawiania czynił czterokrotnie znak krzyża św. relikwiami świętego lub jego obrazem⁶⁶. Oracja posiada wprawdzie incypit identyczny jak modlitwa poświęcenia wody św. Ignacego z rytuału warmińskiego z 1873 r., ale w treści odbiega od poprzedniej i dlatego została tutaj umieszczona w całości. Teraz odmawiano antyfonę:

Adsit nobis propitius in hujus vitae vespere, ad Christum nos Vincentius tuto ferens itinere.

Po niej wezwanie i modlitwę konkluzyjną:

V. Ora pro nobis, beate Vincenti.

R. Ut digni efficiamur promissionibus Christi.

Deus, qui gentium multitudinem, mira beati Vincentii Confessoris tui praedicatione, ad agnitionem tui nominis venire tribuisti: praesta, quaesumus: ut quem venturum judicem nuntiavit in terris, praemiatorem habere mereamur in caelis. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.

Wszystkie wymienione edycje przekazują ryt identyczny⁶⁷. Wprawdzie źródła milczą o sposobie jej stosowania, to wydaje się, że woda ta była używana przez chorych do picia⁶⁸.

10. Rytuał katowicki zawiera jeszcze dwie benedykcje, związane z osobą św. Rajmunda Nonnata (zm. 1240) Hiszpana. Pierwsza to święcenie wody na cześć św. Rajmunda Nonnata z przeznaczeniem dla chorych – „Benedictio aquae in honorem S. Raymundi Nonnati pro infirmis”, które to sakramentale było praktykowane i propagowane w Zgromadzeniu Matki Bożej od Wykupu Niewolników. Benedykcja rozpoczynała się tradycyjnymi wersetami: „Adiutorium nostrum etc. V. Dominus vobiscum etc.” dwóch następujących po sobie modlitw. Pierwsza:

Deus, fidelium omnium fortitudo et salus qui socrum beati Petri Apostoli tui febris magnis detentem, piaerogationis intuitu perfecte sanasti: sancti+ficare, et bene+dicere digneris creaturam hanc aquae in tuo sanctissimo nomine, et Confessoris tui Raymundi, quem spreto saeculo, ad almae Genitricis Virginis Mariae religionem vocare dignatus es, concede, quaesumus, ejus gloriosis

⁶⁶ „Sacerdos tangens vas aquae Reliquia vel Immagine S. Vincentii, dicens: [...] Quatuor cruces in hac oratione praesignatae, fieri debent cum Reliquia vel Immagine” (Kraków 1892 s. 774; Wilno 1903 s. 479; Katowice 1927 s. 977).

⁶⁷ Kraków 1892 s. 773-774; Wilno 1903 s. 478-480; Katowice 1927 s. 975-977.

⁶⁸ Por. *Woda święcona* s. 119.

meritis, et intercessione: ut quicumque februm vexatione gravantur, per hujus lotionem, aspersionem vel potionem aquae, a cunctis animae et corporis infirmitatibus liberentur, atque Ecclesiae tuae incolumes repraesentari mereantur, gratiarum tibi actiones in ea jugiter referentes: Qui vivis et regnas in saecula saeculorum. R. Amen.

Druga:

Bene+díc, Domine, meritis beati Raymundi creaturam hanc aquae, qui glorioso tuo corpore benedixisti aquas Jordanis: et praesta: ut omnes gustantes ex ea, vel eam attingentes, tam corporis, quam animae recipiant sanitatem: Qui vivis et regnas in saecula saeculorum. R. Amen.

Teraz następowała antyfona:

O Raymunde, norma munditiae, puritatis, et continentiae! Ora Matrem misericordiae, ut in hac valle miseriae nos defendat a pravo scelere, atque exuti a mortali corpore perfruamur aeterna requie.

Po tej pięknej antyfonie odmawiane były cztery kolejne oracje, by Bóg za pośrednictwem N.M.P. i św. Rajmunda udzielił tej wodzie skutecznej mocy uzdrawiania tym, którzy będą jej pobożnie używać. Pierwsza:

Concede, quaesumus, omnipotens Deus, ut per virtutem benedictionis hujus aquae, et per merita passionis Domini nostri Jesu Christi, per intercessionem beatae Mariae Virginis, et beati Raymundi, et omnium Sanctorum, omnes fideles, qui pie et devote aquam istam gustaverint, vel attigerint, animae et sanitatem valeant recipere, et in tuo sancto servitio permanere. Per eundem Christum Dominum nostrum. R. Amen.

Druga:

Omnipotens sempiternae Deus, qui dedisti famulis tuis in confessione verae fidei, aeternae Trinitatis gloriam agnoscere, et in potentia majestatis adorare unitatem: ab omnibus semper muniamur adversis. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.

Trzecia:

Concede nos famulos tuos, quaesumus, Domine Deus, perpetua mentis et corporis sanitate gaudere: et gloriosa beatae Mariae semper Virginis intercessione, a praesenti liberari tristitia, et aeterna perfrui laetitia. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Ostatnia natomiast:

Deus, qui in liberandis fidelibus tuis ab impiorum captivitate beatum Raymundum Confessorem tuum mirabilem effecisti: ejus nobis intercessione concede: ut a peccatorum vinculis absoluti, quae tibi sunt placita, liberis mentibus exsequamur. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.

Na zakończenie kapłan udzielał błogosławieństwa i kropił zebranych wodą święconą mówiąc: „*Benedictio Dei omnipotentis etc.*”⁶⁹ Wewnętrzna analiza rytów pozwala nam wnioskować, że tej poświęconej wody używano do pokropienia, obmycia i picia, ale nie wiadomo, które z tych sposobów były praktykowane w Polsce.

11. Ten sam Święty wzywany był również jako szczególny wspomóżyciel podczas trudnych porodów i na tę okoliczność święcono w tym zgromadzeniu świece – „*Benedictio candelarum in honorem S. Raymundi Nonnati quae praesertim pro felici partu accendi solent*” Obrzęd składał się z wersetów jak w poprzedniej benedykcji, własnej modlitwy za matkę oczekującą dziecka, aby te świece miały moc rozświetlania mroków i odpędzania wszelkich mocy nieprzyjaciela.

Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, aeternae vitae lumen, qui candelarum usus ad repellendas tenebras tribuisti: bene+dic candelas istas meritis beati Raymundi Confessoris supplicationibus nostris inclinatus, et infunde eis per virtutem sanctae Crucis tam benedictionem signaculo sanctae Cru+cis accipiant: ut, quibuscumque locis accensae, sive positae fuerint, discendant principes tenebrarum, et contremiscant, et fugiant pavidum cum omnibus ministris suis ab habitationibus illis, nec praesumant amplius inquietare, nec molestare servientes tibi omnipotenti Deo: Qui vivis et regnas in saecula saeculorum. Amen.

Po niej należało dodać trzy ostatnie modlitwy z poprzedniej benedykcji wraz z kapłańskim błogosławieństwem i pokropieniem wodą święconą⁷⁰.

Trzeba zaznaczyć, że niektóre z prezentowanych kultów Świętych i związanych z nimi błogosławieństw sakramentaliów znanych było w średniowieczu. Można tu wymienić św. Błażeja, Liboriusza, Apolonię, Łucję czy św. Torellego. W okresie reformacji, kiedy to w ogniu polemik zwalczano kultury świętych, obrzędy te zostały pominięte w edycjach rytuału rzymskiego z 1614 r., jak i piotrkowskiego z r. 1631. Wkrótce jednak zaczęły powracać w wydaniach lokalnych ksiąg liturgicznych, a nawet z biegiem czasu zaczęto włączać nowe, co wiązało się z kultem założycieli zgromadzeń zakonnych, jak św. Ignacy Loyola (jezuici) czy św. Wincenty a Paulo (misjonarze). Prawo do benedykcji wody św. Wincentego a Paulo, św. Wincentego Ferreriusza, św. Rajmunda oraz świcy św. Rajmunda mieli jedynie członkowie zgromadzeń zakonnych tych Świętych i ci kapłani, którzy otrzymali specjalny indult Stolicy Apostolskiej, na co wskazuje tytuł, pod którym umieszczono te błogosławieństwa w rytuale⁷¹. Godnym podkreślenia jest łączenie zdrowia fizycznego ze zdrowiem duchowym, co

⁶⁹ Katowice 1927 s. 977-980.

⁷⁰ „*Dicto Oremus, adduntur tres orationes, Omnipotentes, Concede, Deus, qui in liberandis, ut in praecedenti benedictione aquae, pag. 979*” (Katowice 1927 s. 980-981).

⁷¹ „*Benedictiones propriae nonnullorum Ordinum Regularium seu Congregationum Ordinum Regularium a sacerdotibus Apostolicum indultum habentibus adhibendae*” (Katowice 1927 s. 896).

wyrażały takie sformułowania jak „corporis sanitatem et animae tutelam percipiant” (św. Ignacy) czy „ab omni aegritudine et corporis clementer eripere digneris” (św. Łucja). Można w tych modlitwach zauważyć integralną troskę zarówno o pełnię sił fizycznych na ziemi, jak i o zbawienie wieczne. Natomiast ich analiza teologiczna czeka na swoje odrębne opracowanie.

THE SAINT SUCCOURERS OF THE SICK ACCORDING TO POLISH POST-TRIDENTINE RITUALS

S u m m a r y

The liturgical care about the sick belonged to the basic duties of a parish priest. It embraces the dispensation of the holy sacraments (viaticum, Extreme Unction and confession) as well as pastoral visit to the sick. There are many forms of the benediction of sacramentals in the post-Tridentine liturgical books published in Poland. Those benedictions were related to the cult of particular saints who were regarded as efficient intercessors in particular ailments. One can mention here wine (St John the Evangelist) which was benedicted according to the four various rituals: Piotrków (1631), Lwów (1771), Katowice (1963) and religious – capucin (1772) ritual, as well as bread and wine related to the cult of St Blase (1688) and candles used in sore throats, and linked with his intercession. Another benediction of candles was related to difficult labour (St Rajmund Nonnat), water was used in many ailments and it was linked with the cult of many saints (Ignacius Loyola, Torelli, Wincenty a Paulo, Wincenty Ferreriusz, Rajmund Nonnat).

The saints were summoned also as particular patrons in various ailments and especially in renal calculus (St Liborius), toothaches (St Apolonia), and eye diseases (St Lutia). Many of the rituals in question were found in the middle ages liturgical books but during the Tridentine reform they were removed from them. They were placed there again after the religious debates ceased. Others were connected with the cults of new saints. In the rituals under analysis one can notice an integral care about one's fitness and eternal salvation. The rituals in question can hardly be included within the domestic creativity and belong to the commonly known. Some of them can be found in single Polish sources.

Translated by Jan Klos